

Andreja Vezovnik

Kritična diskurzivna analiza v kontekstu sodobnih diskurzivnih teorij

POVZETEK: Namen prispevka je predstaviti kritično diskurzivno analizo, ki je danes ena pomembnejših in prodornejših šol znotraj kvalitativnih pristopov k analizi tekstov. V prvem delu prispevka skuša avtorica sistematizirati kaotično in heterogeno področje pristopov k diskurzivnim analizam ter mednje umestiti tudi šolo kritične diskurzivne analize. V drugem delu se posveti nekaterim odprtim teoretskim, metodološkim in epistemološkim dilemam kritične diskurzivne analize, s poudarkom na kritikah, ki prihajajo iz sorodnih pristopov. V obdelavo vzame tudi nekaj temeljnih teoretskih konceptov, s katerimi operirajo pristopi znotraj šole kritične diskurzivne analize. Koncepti, kot so diskurz, kritika ideologije, hegemonija in intertekstualnost, so pri kritični diskurzivni analizi mestoma problematični. Avtorica se osredotoči predvsem na pristop Normana Fairclougha in trdi, da temelj kontradiktornosti njegovih konceptov izhaja iz razločevanja med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi družbenimi elementi. Svojo tezo avtorica podpre s primerjavo kritične diskurzivne analize z diskurzivno teorijo Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe, ki omenjeno delitev zavračata. Sklepna sinteza obeh pristopov pokaže, da sta tako na teoretski kot tudi na analitični ravni pristopa komplementarna, predvsem pri združevanju konceptov hegemonije, diskurza in intertekstualnosti.

KLJUČNE BESEDE: kritična diskurzivna analiza, diskurzivna teorija, diskurz, kritika ideologije, hegemonija, intertekstualnost

1 Uvod

Že sociolog Max Weber se je dobro zavedal vloge časopisov pri oblikovanju takratne družbe. Na prvem nemškem sociološkem srečanju leta 1910 je opozarjal na pomen analize časopisov in dejal, da časopisne vsebine prispevajo k oblikovanju modernega človeka in kulturnih vrednot. Čeprav je Weber predlagal poglobljeno analizo časopisov, takrat ni poznal ustrezne metode, s katero bi se lotil dela. Kolege je pozval, da naj se analize lotijo kar »rokodelsko«, in sicer

s tem, da izmerimo, z ravnilom in šestilom, kako se je vsebina časopisov v kvantitativnem vidiku spremenila v zadnji generaciji, tudi v oglaševalskem delu, v feljtonu, kakšne so razlike med feljtonom in naslovnim člankom, med naslovnim člankom in vestjo, med tistim, kar je danes sploh posredovano kot vest, in tistim, kar ni več tako posredovano. Razmerja so se namreč neverjetno spremenila. /.../ In od teh kvantitativnih opredelitev bomo prešli h kvalitativnim. Lotili se bomo načina stilizacije časopisa, načina, kako se

isti problemi obravnavajo v časopisih in izven njih, očitnega prikrivanja čustvenega v časopisu (Weber 2001: 168).

Četudi se Webrov »metodološki« nasvet danes zdi nekoliko nenavaden, je v navedenem odstavku poudaril nekatere temeljne in ključne koncepte, s katerimi se še danes ukvarjajo analitiki (medijskih) tekstov. Poudaril je pomen oblikovanja razmerij oblasti v tekstih, s čimer se je pozneje ukvarjal Foucault, opozoril na razlikovanje med žanri, kar je okupiralo tudi ruskega lingvista Bahtina, nakazal je na pomen »oblikovanja agende« in se posredno dotaknil pomena reprezentacije družbenih dogodkov v medijskih tekstih, s čimer se je pozneje ukvarjal Stuart Hall. S tem je opozoril na povezavo med mediji in družbenim dogajanjem. Iz Webrovega govora je mogoče razbrati, da tekste ali besedila v osnovi lahko analiziramo s pomočjo dveh različnih metodoloških pristopov.

Danes tako poznamo kvantitativno analizo vsebine (*content analysis*) in kvalitativno analizo teksta (*text analysis*). Razvoj kvantitativne analize vsebine izhaja iz ameriške discipline raziskovanja množičnega sporočanja (Splichal 1999) in sega v zgodnja dvajseta in trideseta leta minulega stoletja. Sprva so analizo vsebine uporabljali študentje novinarstva in sociologi, ki so analizirali predvsem ameriške časopisne in radijske vsebine ter politične govore. Skladno z razmahom množičnih medijev se je analiza vsebine kot metoda uveljavila v tridesetih letih minulega stoletja (Berelson 1952: 21–25; Titscher in dr. 2000: 56). Danes jo razumemo kot »raziskovalno tehniko za objektivno, sistematično in kvantitativno opisovanje manifestnih vsebin komunikacije« (Berelson, v Shapiro in Markoff 1997: 11). Za razliko od kvantitativne analize besedil je analiza tekstov kvalitativna metoda, vendar zaradi množice pristopov in razhajajočih se terminoloških opredelitev temeljnih konceptov, kot so jezik, tekst in diskurz,¹ na tem mestu ni mogoče podati enotne definicije. Razberemo lahko le nekaj skupnih značilnosti. Pravimo, da gre za množico kvalitativnih pristopov, temelječih na indukciji. Zanje je navadno značilen manjši vzorec enot, ki jih ne analiziramo statistično, temveč se osredotočamo na interpretacijo vsega, čemur pripisujemo pomen (pisani tekst, govorjena beseda, semiotske podobe ipd.).

Ker je diskurzivnih teorij in analitičnih pristopov² veliko, nas bodo v prispevku zanimali predvsem šola, imenovana kritična diskurzivna analiza (KDA), in različni pristopi, ki so se razvili pod njenim okriljem.

Kritična diskurzivna analiza (KDA) je oblika diskurzivnega analitičnega raziskovanja, ki v prvi vrsti raziskuje, kako se družbena oblast, zlorabe, nadvlada in neenakost uveljav-

-
1. Na tem mestu je treba vpeljati terminološko razlikovanje med tekstom in diskurzom. Pojemovno zvezo »analiza teksta« razumemo kot analizo vseh tistih tekstov, ki jim lahko pripišemo pomen. Sem spadajo pisana beseda, prepisan govor ali govorna interakcija in vsi ostali semiotski pojavi, kot so npr. glas, fotografija, slika, film, nekateri predmeti itd. V nekaterih primerih sta tako tekst kot diskurz zgolj jezikoslovna koncepta, ki se nanašata na odlomke nekega besedila. Diskurz pa lahko pojmuje tudi širše, torej kot uporabo jezika, pojmovanega kot družbeno prakso.
 2. Večina pristopov je hkrati teoretskih in analitičnih. Razlikovanje med pristopi glede na njihovo teoretsko in/ali empirično razvitost zahteva daljšo razpravo, ki se je bomo deloma lotili v nadaljevanju.

ljajo, reproducirajo s pomočjo teksta in govora v družbenem in političnem kontekstu. S takšnimi disidentskimi raziskavami KDA zavzema ekspliciten položaj, ker želi razumeti, izpostaviti in se upirati družbenim neenakostim (van Dijk 2001: 352).

Podobno kot druge diskurzivne analize tudi KDA analizira primere družbene interakcije, ki vsaj deloma prevzemajo jezikovno obliko. Kritični pristop se kaže v pojmovanju odnosa med jezikom in družbo ter analizo in analiziranimi praksami (Fairclough in Wodak 1997: 258–259). Namen prispevka je prikazati in sistematizirati teoretsko zaledje teh vse popularnejših pristopov znotraj šole KDA. Teoretska izhodišča bomo z namenom njegovega pojasnjevanja primerjali z diskurzivno teorijo (DT). Slednjo razumemo predvsem skozi dela Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe oz. pripadnikov t. i. šole Essex; pravimo ji tudi postmarksistična teorija. Osrednje značilnosti DT so predvsem osredotočenje na razmerja med oblastjo in diskurzom, skorajda transcendentalno razumevanje diskurza, ki posredno implicira, da gre za neoperacionalizirano teorijo, ki za zdaj nima razvitega metodološkega inštrumenta. Z osvetlitvijo temeljnih konceptov skozi perspektivo DT nameravamo pojasnjevati KDA ter opozoriti na nekatere njene prednosti in pomanjkljivosti.

2 Diskurzivne teorije

Preden se posvetimo natančnejšim razlagam, je treba oba pristopa oz. šoli umestiti v širše področje diskurzivnih teorij. Te so se pojavile kot presečišče disciplin, ki so si prizadevale združiti osrednje poudarke jezikoslovja in hermenevtike s ključnimi idejami družbenih in političnih ved (Torfing 2005: 5). Diskurzivne analize so hkrati stara in nova disciplina. Izvirajo iz starih študij jezika, javnega govora in literature, ki so nastajale že v 4. stol. pr. n. št. Te izvirajo tako iz retoričnih tehnik, ki so se ukvarjale z značilnostmi javnega govora v političnih in pravnih okoljih, kot tudi iz slovnice kot vede o jezikovnih sistemih. Nastanek zgodovinskega in primerjalnega jezikoslovja v začetku devetnajstega ter rojstvo strukturalne analize jezika v začetku dvajsetega stoletja vplivata na razumevanje jezika. Takrat (leta 1915) v Rusiji nastaneta moskovski in peterburški center, ki ju od leta 1920 poznamo pod skupnim imenom ruski formalizem. Ruski formalisti so bili literarni kritiki, ki so pomembno vplivali na praški strukturalizem in Bahtinov neomarksizem (Steiner 1995), deloma pa tudi na francoski (post)strukturalizem³ in semiotiko.

V okviru slednje so pomembno vlogo odigrala dela Rolanda Barthesa in Umberta Eca (van Dijk 1985a: 2), ki so sodobnim diskurzivnim teorijam podala okvire za študije naracije, mita, literature in filma. Dela Michela Foucaulta in Michela Pêcheuxa so vplivala na oblikovanje konceptov ideologije in oblasti v sodobnih diskurzivnih teorijah. Njihov razvoj je bil odvisen tudi od nekaterih pomembnih premikov, ki so se v šestdesetih letih zgodili v pragmatiki in sociolingvistiki. Avtorja opozorita na pomen

3. Na tem mestu se bomo izognili opredeljevanju posameznih avtorjev kot strukturalistov, post-strukturalistov, postmodernistov ali psihoanalitikov. Nesoglasja o tem, kateri avtor spada v kateri miselni tok, so tolikšna, da bi razglabljanje o tem, ali je npr. Foucault poststrukturalist ali strukturalist ali morda nič od tega, enostavno vzelo preveč prostora.

družbeno-kulturno spremenljivega konteksta pri analizi jezika. Teorija govornih dejanj, ki govorna dejanja pojmuje kot oblike družbene interakcije, razvoj slovnice, prevlada kognitivne paradigme nad behaviorizmom, prodor fenomenologije v sociologijo in navsezadnje tudi razvoj etnografske metode, ki je vpeljala analizo jezikovnih praks v naravno potekajočem kontekstu oz. govorni interakciji, vse navedeno so prav tako vplivni dejavniki razvoja sodobnih diskurzivnih teorij (van Dijk 1985a; van Dijk 1997: 25–27).

Sodobne diskurzivne teorije pretežno razumemo v okviru tradicije socialnega konstrukcionizma, saj ta predstavlja epistemološko usmeritev nekaterih pomembnejših novejših pristopov, ki so kritične alternative tako psihologiji in socialni psihologiji kot tudi drugim disciplinam, vezanim na družbene vede in humanistiko (Burr 1995: 1). Diskurzivnim teorijam je tako skupna kritična drža do neproblematičnega sprejemanja vednosti. Ključno pa je tudi zavračanje pozitivizma in empiricizma tradicionalne znanosti. Pri tem se navezujejo na zgodovinsko in kulturno specifičnost ter vednost pojmujejo kot rezultat družbenih procesov. Analize diskurza se zato osredotočajo na medosebno komuniciranje in širše na uporabo jezika. Splošno gledano je bistvenih še nekaj poudarkov, kot so prevzemanje neesencialističnega nazora, antirealizem, pojmovanje jezika kot oblike družbenega dejanja, osredotočanje na interakcijo in družbene prakse ter odmik od strukturalizma (Burr 1995: 5–8).

V drugi polovici sedemdesetih let dvajsetega stoletja so se v Veliki Britaniji pojavile prve sugestije za bolj eksplicitno in sistematično analiziranje medijskih diskurzov. Pobudniki so bili večinoma avtorji, vezani na skupino *Glasgow University Media Group*, ki so prisegali na kritičnost. Kritični nazor je značilen tudi za sloviti birminghamski kulturološki *Centre for Contemporary Cultural Studies*, ki ga je v tistem času vodil Stuart Hall. Delovanje Hallovega centra je bilo prelomnica pri pojmovanju medijskih tekstov, saj predstavlja oddaljitev od prej omenjenega klasičnega ameriškega kvantitativnega pristopa analiziranja medijskih vsebin (van Dijk 1985b: 3). »Naš pristop definira medije kot poglavitno kulturno in ideološko silnico, ki stoji na dominantni poziciji, glede na način, s katerim so definirani družbeni odnosi in politični problemi, in glede na produkcijo in transformacijo popularnih ideologij, ki naslavljajo občinstvo« (Hall, v van Dijk 1985b: 3).

Glede na raznolike teoretske tradicije, ki so vplivale na razvoj diskurzivnih teorij, znotraj teh v grobem razlikujemo dva pristopa (Burr 1995: 47). Prvi izhaja iz francoske filozofske tradicije in so ga prevzeli predvsem avtorji, ki se posvečajo kategorijam identitete, sebstva, družbenih sprememb in oblasti. Nekateri, med njimi tudi diskurzivna teorija, se za razumevanje sebstva in subjektivnosti navezujejo tudi na psihoanalitične koncepte. Drugi pristop se osredotoča na performativne kvalitete diskurza. Posveča se torej načinom, kako se konstituira mnenja, njihovi učinki na govorca in/ali pisca, ter vprašanju, katere retorične tehnike uporabljajo posamezniki v komunikaciji. Ta pristop je značilen predvsem za etnometodologijo, teorijo govornih dejanj in analizo konverzacije. Fairclough (1992a: 12–25) jih za razliko od prvega, kritičnega pristopa umešča med nekritične pristope. Čeprav sta pristopa različna, ju vendar ne gre pojmovati kot nasprotujoča si in nezdružljiva; delitev je v dokajšnji meri zgolj analitična.

Za nas je najbolj pomenljiva Torfingova (2005) delitev. Diskurzivne teorije deli na tri generacije. Te se med seboj razlikujejo na osnovi opredeljevanja kategorije diskurza. Prva generacija analizo diskurza reducira na jezikovni pomen, ki ga nosi govorno ali pisano besedilo, in se osredotoča na njegove semantične značilnosti. Pristopi se osredotočajo tudi na to, kako posamezni govorec uporablja jezik. Sem spadajo predvsem že prej omenjene Searlova teorija govornih dejanj, Sacksova in Schegloffova analiza konverzacije, diskurzivna psihologija Potterja in Wetherellove ter kritična lingvistika Fowlerja, Kressa in Hodga.

Druga generacija diskurz pojmuje širše, saj se ta nanaša na družbene prakse. Njihovo pojmovanje temelji predvsem na Foucaultovem razumevanju diskurza kot polja, znotraj katerega nastaja vednost in v katerem se reproducirajo razmerja oblasti. Predvsem pristopi znotraj KDA prevzemajo Foucaultove (2001) koncepte oblasti, diskurza, diskurzivne formacije, diskurzivne prakse, diskurzivnega tipa ter drugih teoretskih in potencialno analitičnih konceptov.

Tretja generacija pojmovanje diskurza še dodatno razširi; po njihovem diskurz zajema vse družbene pojave. Tako pojmovanje je značilnost poststrukturalističnih⁴ teoretikov, kot so Jaques Derrida, Roland Barthes, Julia Kristeva, postmarksistov Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe ter nekaterih drugih avtorjev z univerze v Essexu, ki so vezani na teoretsko tradicijo Laclauove diskurzivne teorije.⁵ Osnovna razlika med drugo in tretjo generacijo je torej ločevanje oz. neločevanje med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi elementi družbe. Foucault in Fairclough za razliko od omenjenih poststrukturalistov in postmarksistov menita, da diskurz definirajo zunajdiskurzivne silnice, npr. institucije, politični dogodki, ekonomske prakse in procesi (Foucault 2001: 174; Fairclough 1992a, 1994, 1995a; Chouliaraki in Fairclough 1999), medtem ko poststrukturalisti zavračajo delitev na diskurzivne in zunajdiskurzivne elemente oz. polje idej in realne objekte (Howarth 1995: 118), kajti »vsak objekt je konstituiran kot diskurzivni objekt« (Laclau in Mouffe 1987: 90). Omenjeno razlikovanje med tremi generacijami dokaj jasno nakazuje trend vse bolj vključujočega in skorajda transcendentnega pojmovanja diskurza (Torfing 2005: 9).

Kljub navedenim razlikam pa so diskurzivne teorije večinoma enotne v predpostavki, da jezik ni odsev predoločene »realnosti«. Reprezentacije slednje namreč ustvarjamo z jezikom. Ta je strukturiran skozi različne vzorce diskurzov, kar pomeni, da ne obstaja en sam generalni sistem pomenjenja, kot na primer v de Saussurjevem strukturalizmu,⁶

4. Laclauova šola sebe pojmuje za poststrukturalistično. Med postrukturaliste navadno umešča tudi Derridaja kot za nje pomembno teoretsko referenco. Vendar pa se pojem poststrukturalizem uveljavi tudi za avtorje, ki prihajajo iz francoske filozofske tradicije, npr. za Foucaulta in Barthesa. V tem primeru o poststrukturalistih govorimo v prvem pomenu besede.

5. Aletta Norval, Jacob Torfing, David Howarth, Yannis Stavrakakis, Glynos Jason.

6. Poststrukturalisti so de Saussurju očitali strukturalistični pogled na jezik, kar v grobem pomeni dojemanje jezika kot stabilne, totalizirajoče in nespremenljive strukture. Poststrukturalistična, tudi psihoanalitična modifikacija vpelje razrešitev temeljnega strukturalističnega problema spremembe. Struktura v poststrukturalizmu tako postane dovzetna za spremembe oz. nikoli ni zaprta in končna.

temveč imamo opraviti s serijo sistemov oz. diskurzov, pri čemer je spreminjanje pomena odvisno od diskurza. Diskurzivni vzorci se vzdržujejo in spreminjajo v diskurzivnih praksah. Njihovo vzdrževanje in spreminjanje pa je treba analizirati glede na specifični kontekst, v katerem jezik deluje (Jørgensen in Phillips 2002: 12). V nadaljevanju si bomo pogledali, kaj so temeljne značilnosti in teoretična izhodišča KDA. KDA bomo najprej opredelili kot šolo, nato pa skozi temeljne koncepte pokazali na razlike med njo in diskurzivno teorijo Laclaua in Mouffove.

3 Kritična diskurzivna analiza kot šola

Kritična diskurzivna analiza je naziv za šolo, znotraj katere deluje vrsta različnih pristopov. Šola⁷ se je formalno vzpostavila leta 1992 na simpoziju v Amsterdamu, na katerem so sodelovali nekateri utemeljitelji posameznih pristopov KDA (van Dijk 1993: 131). To so bili Teun van Dijk, Norman Fairclough, Gunther Kress, Theo van Leeuwen in Ruth Wodak. Začetek KDA je zaznamoval tudi izid revije *Discourse and Society* leta 1990 in nekaterih temeljnih del, kot so *Language and Power* (1994) Normana Fairclougha, *Language, Power and Ideology* (1989), zbornik, ki ga je uredila Ruth Wodak, ter van Dijkova *Prejudice in Discourse* (1984) in *Macrostructures* (1980). Danes je KDA uveljavljena šola znotraj jezikoslovja (Wodak 2001: 4; 2005: xi). Zanj je značilen eklekticizem, saj jo zaznamujeta neenoten teoretski okvir in metodološki aparat. KDA zato ni disciplina ali teorija. Mayer (v Weiss in Wodak 2003: 6) pravi, da v njej najdemo epistemološke teorije, splošne družbene teorije, teorije srednjega dosega ter mikro-sociološke, socialnopsihološke, diskurzivne in jezikoslovne teorije. Pod tem imenom se v grobem združujejo pristopi, ki se kritično opredeljujejo do analiziranih tekstov. Prav kritična analiza pa je ključni element, po katerem se pristopi KDA razlikujejo od jezikovno-stilnih analiz, ki za razliko od KDA jezika ne obravnavajo v navezavi na družbo, posledično pa ne tematizirajo odnosa med jezikom, oblastjo in ideologijo.

Raznolikost pristopov lahko v prvi vrsti pripišemo interdisciplinarni naravnosti, ki naj bi bila obenem ena od raziskovalnih prednosti KDA (Weiss in Wodak 2003; Fairclough in Wodak 1997; Fairclough 2005; van Leeuwen 2005). Zagovorniki in predstavniki KDA, kot so Wodak (2001: 6), Weiss in Wodak (2003), Chouliarakijeva in Fairclough (1999), poudarjajo, da metodološka in teoretska heterogenost KDA ni njena šibka točka, temveč pozitiven fenomen, ki pripomore k ohranjanju dinamike KDA, saj se ena disciplina, npr. družbena teorija, lahko razvija s pomočjo določenih pogledov druge teorije, npr. jezikoslovja.

Pristopi znotraj KDA imajo večinoma skupna ali vsaj podobna epistemološka, teoretska in metodološka izhodišča. Ukvarjajo se z oblastjo, dominacijo, hegemonijo, neenakostjo in diskurzivnimi procesi njihovega razglašanja, prikrivanja, legitimiranja in reproduciranja. Zanimanje je osredotočeno na subtilne pomene, s katerimi teksti in govor »upravljajo z umom in ustvarjajo konsenz« (van Dijk 1993: 132). Pri tem je v

7. Wodak (2001: 4) KDA imenuje šola, medtem ko van Dijk (1993: 131) pravi, da KDA ni homogena metoda, paradigma ali šola, ampak le skupni pogled na to, kako se izvajajo jezikovna, semiotska in diskurzivna analiza.

ospredju analiza jezika, saj KDA meni, da je značilnost družbeno-kulturnih procesov in struktur deloma jezikovno-diskurzivna. Diskurz je oblika družbenega delovanja in družbene prakse, ki je v dialektičnem odnosu z drugimi družbenimi dimenzijami. To pomeni, da raba jezika igra pomembno vlogo pri reproduciranju ali spreminjanju družbeno-kulturnih razmerij oblasti. Rabo jezika je treba razumeti zgodovinsko in jo, upoštevajoč njen kontekst, podvreči empirični analizi (Fairclough in Wodak 1997).

Ko beremo dela različnih avtorjev (Jørgensen in Phillips 2002; Fairclough in Wodak 1997; Weiss in Wodak 2003; Bell in Garrett 1998; van Dijk 2001), ki so skušali opredeliti KDA, naletimo na neenotnost. Pojem »kritična diskurzivna analiza« ima v osnovi tri pomene: s KDA najprej označujemo način pristopa k analizi teksta, nato lahko o skupini omenjenih pristopov govorimo kot o šoli, hkrati pa je to tudi uveljavljen naziv za pristop Normana Fairclougha (1995a), ki deluje znotraj šole KDA. Podobna terminološka nejasnost je tudi pri razlikovanju pojmov kritična lingvistika (KL) in KDA. Wodak (2001: 1) pravi, da se naziva pogosto uporabljata kot sinonima, čeprav se je v zadnjem času veliko bolj uveljavil izraz kritična diskurzivna analiza. V svojih poznejših zapisih pa Wodakova (2005: xi) ustrežneje trdi, da je KL predhodnica in hkrati eden od pristopov šole KDA.⁸ Ne gre pa le za problem terminologije, temveč tudi za različna pojmovanja pristopov KDA.

Avtorji namreč različno definirajo pristope znotraj KDA. Garrett in Bell (1998: 4) KDA delita na van Dijkovo sociokognitivno in Faircloughovo diskurzivnopraktično perspektivo. Prvi pristop se od drugih razlikuje, ker prevzema socialnopsihološki model procesa družbene kognicije kot komponente interpretacije konteksta. Zanj je kontekst mentalni model ter kognitivni vmesnik med družbeno okolico in diskurzom (van Dijk 2005). Van Dijk meni, da se je treba osredotočati na to, kateri jezikovni, spoznavni in družbeni dejavniki vplivajo na proces oblikovanja in sprejemanja teksta. Ugotavlja torej, kako kognitivni modeli vplivajo na razumevanje in produkcijo tekstov (van Dijk 1985b: 6–7, 1998a) pri tem pa koncept kognicije razume kot vezni člen med strukturo diskurza in družbeno strukturo.

Za razliko od van Dijka pa Fairclough ne zavzema kognitivistične perspektive. Svojo metodo gradi na trinivojskem modelu (1992a, 1995a, 1995b, 1998, 2003) razumevanja diskurza. Model predstavlja spojitev treh različnih teoretskih tradicij: jezikovne analize, interpretivistične ali mikrosociološke tradicije, ki družbene prakse pojmuje kot produkte

8. Kritična lingvistika se je razvila v Veliki Britaniji na *University of East Anglia* v sedemdesetih letih minulega stoletja. Metodološko izhaja iz Hallidayevega funkcijskega jezikoslovja (Fowler 1996: 11; Fowler in Kress 1979), najpogosteje se loteva problematike seksizma, rasizma, neenakosti v izobraževalnem sistemu, na delovnem mestu in v sodnih procesih. Z izidom Hodgove in Kressove knjige *Social Semiotics* (1988) se iz nje razvije pristop, imenovan družbena semiotika. Predmet teorije in analize so predvsem vizualne podobe tekstov, kot so medijski teksti (Kress in van Leeuwen 1998; Kress in van Leeuwen 2001), oglasna sporočila, sodobno oblikovanje, umetnost (glej Kress in van Leeuwen 1996; van Leeuwen 2005) itd. Pristop predvideva semiotično analizo fotografij v tisku, predmetov, televizijskih podob, renesančne umetnosti ter predpostavlja pomen relacije med jezikom in vizualnimi podobami. Od drugih pristopov se razlikuje, ker v ospredje postavlja premik od jezikovnega k multimodalnemu pomenu teksta.

družbenih akterjev, in makrosociološke tradicije analize družbenih praks v odnosu do družbenih struktur (Fairclough 1992a: 144). V praksi je prva raven deskriptivna in predvideva jezikovno analizo teksta; tukaj se avtor naslanja na kritično in Hallidayevo lingvistiko. Druga raven zahteva interpretacijo odnosa med tekstom in interakcijo. Empirično se posveča analizi diskurzivne prakse, ki obsega procese produkcije, distribucije in porabe teksta. V ospredju je razširjena različica Bahtinovega koncepta intertekstualnosti oz. žanra. Tretja raven predvideva razlago odnosa med interakcijo in družbenim kontekstom. Tu Fairclough diskurz pojmuje kot družbeno prakso, zato ga na tej ravni zanima preučevanje diskurza v odnosu do ideologije, hegemonije in oblasti. Sklicuje se na Pêcheuxove, Gramscijeve in Foucaultove ideje. Čeprav sta omenjena pristopa med močnejšimi, pa jih šola zajema še več. Fairclough in Wodak (1997) mednje prištevata še prej omenjeno družbeno semiotiko, zgodovinsko diskurzivno metodo,⁹ bralno analizo in duisburško šolo.¹⁰

4 O nekaterih odprtih vprašanjih KDA

Kritiki šoli KDA priznavajo vplivnost, kar je tudi razlog, da so pristope znotraj KDA vzeli pod drobnogled. Prispevki se v grobem delijo na kritike, ki zadevajo epistemološko pozicijo – te so pogosto osnovane na drugačni epistemološki poziciji kakor KDA (Stubbs 1996, 1997; Widdowson 2004) –, in tiste, ki nastajajo znotraj šole KDA ali njej sorodnih pristopov. Predvsem slednje opozarjajo na metodološke pomanjkljivosti, ki se jim je treba posvetiti.

Ena temeljitejših dopolnitev KDA tako prihaja iz *Glasgow University Media Group*. Philo (2007) opozarja predvsem na tematizacijo konteksta v KDA. KDA očita, da v ospredje postavlja le analizo teksta, pri čemer pa pozabi na pomembne vplive, ki jih imata na tekst njegova produkcija in sprejemanje s strani občinstva. Čeprav Faircloughov (1992) tridimenzionalni model razumevanja diskurza sooblikujejo diskurzivna praksa, torej produkcija, distribucija in konsumpcija teksta, tekst kot tak in družbena praksa, se Fairclough analitično osredotoča le na raven teksta, ostalih ravni pa ne tematizira posebej. Zato ima KDA težave predvsem s tem, da pokaže, od kod izvirajo posamezni konkurenčni diskurzi in kako so povezani z različnimi družbenimi interesi. Iz tega sledi tudi težava pri razpoznavanju različnih zunanjih, predvsem ideoloških dejavnikov reprezentacije in pomanjkanje analiz, ki bi pokazale, kako različna občinstva interpretirajo posamezne tekste (Philo 2007: 185).¹¹

9. Utemeljitelj zgodovinske diskurzivne metode je dunajski krog, do nedavnega zbran okrog Ruth Wodak. Družbeno-filozofska usmeritev izhaja iz kritične teorije družbe. Zgodovinska diskurzivna metoda se od drugih metodoloških pristopov KDA razlikuje predvsem zaradi vpeljave analize zgodovinske dimenzije diskurzivnih dejanj, tako da analizira načine, na katere so določeni žanri diskurzov podvrženi časovnim spremembam (Wodak 2001: 65). Navadno kombinira različne kvalitativne in kvantitativne metode.

10. Bralna analiza in pristop, vezan na duisburško šolo, sta v kontekstu šole KDA manj znana od prej navedenih. Utemeljitelj *Lesartenanalyse* (reading analysis) je jezikoslovec Utz Maas (Wodak 2002), utemeljitelj duisburške skupine pa Siegfried Jäger.

11. Izvor omenjene kritike je treba pripisati kulturnim študijam, ki diskurzu priključijo še

Ker KDA obenem velja za metodo in teorijo, moramo na tej točki opozoriti še na nekatera teoretska področja, ki jih privzema KDA. Kot smo že omenili, je značilnost teoretičnega aparata KDA predvsem opisno eklektično nizanje različnih in pogosto nezdržljivih družbenih teorij. KDA se pri tem ne spušča v polemiziranje ali problematiziranje uporabljenih teoretskih nazorov in se ne posveča analizi svoje teoretske dediščine ali soočanju zelo različnih teoretskih vplivov, ki jih uporablja (Stubbs 1997). Temeljni koncepti, s katerimi operirajo sodobne diskurzivne teorije in analize, so diskurz, ideologija, hegemonija in kontekst. Ker KDA in DT operirata s podobnimi teoretskimi koncepti, smo se odločili, da njihovo razumevanje prikažemo skozi »dialog« obeh šol in pri tem opozorimo na razlike, ki v prvi vrsti izhajajo iz sprejemanja oz. zavračanja dihotomije med diskurzivnim in zunajdiskurzivnim.

Po mnenju Fairclougha in Wodakove (1997: 260–262) je prvo teoretsko izhodišče KDA zahodni marksizem, ki poudarja, da so družbene relacije osnovane, vzdrževane in reproducirane znotraj kulture – v ideologiji, in ne zgolj v ekonomskih relacijah. V referenčni literaturi (Fairclough in Wodak 1997; van Dijk 2001; Chouliaraki in Fairclough 1999; Jørgensen in Phillips 2002; Wodak 2001; Titscher in dr. 2000; Weiss in Wodak 2003; Torfing 2005) so kot relevantni teoretski vplivniki najpogosteje navedeni Mihail M. Bahtin, Louis Althusser in Michel Pêcheux, Antonio Gramsci, Michel Foucault, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu in Anthony Giddens. Z vidika metodološke obravnave jezika oz. diskurza so najpomembnejša dela Michaela A. K. Hallidaya.

5 Diskurz

Lahko bi rekli, da je definicij diskurza skoraj toliko, kolikor je šol in pristopov, ki diskurz postavljajo v ospredje svojih teorij in analiz. Do neke mere je vsem skupno konstrukcionistično pojmovanje diskurza kot npr. »specifičnega načina sporočanja o svetu ali razumevanja sveta oz. enega izmed njegovih aspektov« (Jørgensen in Phillips 2002: 1). Diskurz pa ponavadi pomeni tudi »rabo jezika v odnosu do družbenih, političnih in kulturnih oblik – diskurz je jezik, ki odraža družbeni red, in hkrati jezik, ki oblikuje družbeni red in posameznikovo interakcijo z okoljem« (Jaworski in Coupland 1999: 3). Vendar pa se je pri tem pomembno zavedati temeljne razlike med pristopi, ki izhaja iz prej omenjenega sprejemanja oz. zavračanja dihotomije med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi elementi družbe. Čeprav imata tako postmarksistična DT kakor tudi KDA svoje temelje v Gramscijevi in Foucaultovi kritiki marksističnega esencializma, bomo v nadaljevanju pokazali predvsem na pomembne razlike med pristopoma.

Tako za KDA kot za Foucaulta in DT je diskurz temeljni koncept, skozi katerega je mogoče interpretirati družbene procese in prakse. Pri tem je pomembno, da upoštevamo zgodovinsko dimenzijo diskurza, saj tako zavrnemo absolutizacijo diskurzivnih pomenov in praks. KDA prevzame Foucaultovo pojmovanje razmerij oblasti kot diskurzivnih in

analizo pomena, ki jo tvori bralec in gledalec. Ključna problematizacija predpostavljajna enoznačnega ideološkega učinka je podana že v Hallovem (1993) modelu zakodiranja in odkodiranja medijskega teksta.

interpretiranje diskurza je v tem kontekstu relevantno predvsem za razumevanje oblastnih struktur ter nastajanja vednosti in »resnice«. Foucaultovo pojmovanje diskurzivnega in zunajdiskurzivnega je nejasno; v arheološkem obdobju omenjeno razlikovanje obstaja, saj Foucault (2001) piše o vplivu institucij ter političnih in ekonomskih dogodkov na oblikovanje diskurza; v genealoškem obdobju pa se bolj približa poststrukturalističnemu oz. transcendentalno naravnemu pojmovanju diskurza. Foucault (2000b: 100) kljub temu zavrne idejo, da so diskurzi neodvisni sistemi izjav, in poudari, da so odnosi oblasti in politična moč tisti, ki diskurze oblikujejo. Diskurz torej postavi v dialektičen odnos z družbeno strukturo, ki ga prevzema tudi KDA; pri tem ima zunajdiskurzivno prednost pred diskurzivnim.

Tudi postmarksistično pojmovanje diskurza je deloma vezano na Foucaultove ideje. Laclau in Mouffe namreč kritično prevzemata njegov koncept diskurzivne formacije, vendar je med postmarksisti in Foucaultom pomembna razlika. Laclau in Mouffe (1987, 1990) namreč v celoti zavračata razlikovanje med diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi praksami, kajti vsak objekt je konstruiran kot diskurzivni objekt.¹² Foucaultova (posledično tudi Faircloughova) ohranitev dihotomije je posledica njegove želje po opredelitvi relacijske totalnosti, vendar jo je lahko opredelil zgolj na ravni diskurzivne prakse (Laclau in Mouffe 1987: 90). Kaj hitro namreč ugotovimo, da »če analiziramo t. i. nediskurzivne sklope, institucije, tehnike, organizacije produkcije itn., ne bomo našli le bolj ali manj kompleksnih oblik diferencialnih pozicij med objekti, ki ne izvirajo iz sistema vnanje nujnosti, ki jih strukturira, zato jih je mogoče dojeti le kot diskurzivne artikulacije« (Laclau in Mouffe 1987: 90–91).

Jezikovne elemente torej oblikujejo diferencialni in strukturirani sistemi pozicij, to so diskurzi. Laclau in Mouffova (1987) torej diskurz razumeta v povezavi z artikulacijo. Artikulacija je vsaka praksa, ki vzpostavlja tako razmerje med elementi, da se njihova identiteta spreminja kot rezultat artikulacije. Strukturirani totalnosti, ki je rezultat artikulacijske prakse, avtorja pravita diskurz (Laclau in Mouffe 1987: 88). O diskurzivni formaciji govorita, kadar se na podlagi nekaterih regularnosti vzpostavljajo diferencialni položaji (Laclau in Mouffe 1987: 92). Vendar diskurz kot sistem diferencialnih entitet (oz. momentov)¹³ lahko obstaja le kot začasna fiksirana oblika. »Razpad« in reartikulacija pomena diskurza sta torej inherentna vsaki diskurzivni situaciji in sta področje, na katerem se konstituira družbena praksa. Temu področju pravimo polje diskurzivnosti. »Ta izraz nakaže obliko svojega razmerja do vsakega konkretnega diskurza: določa

12. Omenjeno dejstvo nima nikakršne zveze z vprašanjem obstoja materialnega sveta. Laclau in Mouffe (1990) to pojasnita s primerom igranja nogometa. Če na ulici brcamo okrogel predmet ali če na nogometnem igrišču brcamo žogo, je fizično dejanje enako – to je zunajjezikovni moment; če pa ta isti predmet brcamo na nogometnem igrišču, ga postavimo v integrirani sistem družbeno določenih pravil, mu lahko dodelimo specifični pomen, kar predstavlja jezikovni moment. Seveda to še ne pomeni, da bo okrogel predmet nehal obstajati kot materialni objekt. Skupek obeh elementov tvori to, čemur avtorja pravita diskurz.

13. Laclau in Mouffe ločita elemente in momente. Ko so elementi artikulirani v določeno formacijo, dobijo status momenta. Kajti nobena artikulacija ni končna in vsak moment lahko po njenem razpadu ponovno preide v element.

nujno diskurzivno naravo vsakega objekta in hkrati nezmožnost, da bi kateri koli dani diskurz izvršil dokončni šiv« (Laclau in Mouffe 1987: 95).

Morda se zgornja razprava zdi sama sebi namen, vendar iz dihotomije diskurzivnega in zunajdiskurzivnega izhajajo tudi nadaljnje razlike med KDA in DT. Poglejmo si npr. koncept kritike ideologije.

6 Kritika ideologije

Po mnenju Weissa in Wodakove (2003: 6) so Foucaultovi koncepti na razvoj KDA vplivali na epistemološki ravni in na ravni teorije diskurza. Foucault zavrne tako marksistično pojmovanje družbe kot strukture kot tudi rabo pojma ideologija. Zanj je koncept ideologije sporen, ker naj bi ideologija vedno stala nasproti neki predpostavljjeni resnici. Foucault meni, da se je pomembno osredotočiti na zgodovinsko konstrukcijo resnice, ki nastaja znotraj diskurza, in ne na vprašanje, kaj je v diskurzu tisto, kar ustreza določeni »resnici« (Foucault 2000a: 119). Resnica je vezana na diskurz in produkcijo vednosti, torej ni nekaj absolutnega. S svojim pojmovanjem konstrukcije vednosti v povezavi z oblastjo in delovanjem diskurza Foucault oblikuje poglede domala vseh pripadnikov KDA (glej Fairclough 1992a, 1994, 1995a; Jäger 2001; Hodge in Kress 1988; van Leeuwen 2005). Namesto s kritiko ideologije se Foucault ukvarja predvsem z izpostavljanjem učinkov oblasti. Znane so njegove analize discipliniranja telesa v zaporniškem sistemu in medicini. Foucaultova protiutež Althusserjevim ideološkim aparatom države so disciplinski postopki, ki se dogajajo na ravni »mikrooblasti«. S tem določi točko, v kateri se oblast neposredno vpisuje v telo, in tako zaobide ideologijo (Žižek 1994: 13).

Pojmovanje ideologije v KDA je nekakšna vmesna stopnja med Althusserjevim in Laclauovim pojmovanjem ideologije. KDA namreč ne zavrača koncepta kritike ideologije. S pojmovanjem ideologije v okvirih delovanja ideoloških aparatov države, konceptom interpelacije oz. pozicioniranjem subjektov v subjektne pozicije Althusser (2000) pomembno vpliva na razumevanje ideologije v KDA. Slednja izhaja iz Althusserjevega (2000) pojmovanja ideologije kot take, ki ima materialno eksistenco v nekem ideološkem aparatu države ali njegovi praksi, s katero interpelira ljudi v določene subjektne pozicije. Kljub temu pa se KDA (Fairclough 1992a: 87) zaveda enodimenzionalnosti Althusserjeve teorije: »/Z/avračam razumevanje ideologije kot oblike družbenega cementa« (Fairclough 1995: 82). Čeprav ideologije ne pojmuje kot lažno zavest, jo v nekaterih pogledih razume kot sredstvo dominacije ene družbene skupine nad drugo. Fairclough (1992a: 26) ideologijo definira kot konstrukcijo pomenov, ki pripomorejo k nastajanju, reprodukciji in spreminjanju razmerij dominacije. Po njegovem mnenju dejstvo, da so vse oblike diskurzov do neke mere odprte za ideološke vnose, še ne pomeni, da so do enake mere »ideološke«. Oglaševanje naj bi bilo tako bolj »ideološko« kakor fizika (prav tam). Fairclough torej predlaga nekakšen modificiran pogled na kritiko ideologije, v katerem trdi, da so nekatere reprezentacije sveta (ali diskurzi) resničnejše od drugih. Tovrstna interpretacija v osnovi izhaja iz razlikovanja med misljo in realnim objektom oz. diskurzivnimi in zunajdiskurzivnimi elementi družbe in je na

ravni operacionalizacije problematična, saj implicira raziskovalčevo »razsodbo« o bolj ali manj ideoloških vsebinah, implicira pa tudi nekatere epistemološke probleme, kot je npr. znanstvena reflektivnost.

Oddaljevanje od determinističnih pogledov na ohranjanje družbene neenakosti predstavljajo dela Antonia Gramscija. Ta h KDA prispeva predvsem z rekonceptualizacijo klasičnega marksističnega oz. Leninovega koncepta hegemonije (glej Simon 1982). Sprva odločilno vpliva na diskurzivno in politično teorijo postmarksistov Ernesta Laclaua in Chantal Mouffe (1987), ki ideologijo razumeta kot naturalizacijo različnih praks artikulacije. Zanju ideologija igra pomembno vlogo tudi pri oblikovanju hegemonije, ki nujno vključuje odločitev po oblikovanju ideološkega zaprtja. Čeprav koncepta ideologije ne zavrneta v celoti, sta kritična do klasičnega marksističnega razumevanja ideologije kot nadstavbe in lažne zavesti, s tem pa tudi do klasičnega koncepta kritike ideologije. V skladu s tem razvijeta antiesencialistično razumevanje ideologije. Njun teoretski opus je trdno vezan na Gramscijev koncept hegemonije, ideologija pa v njuni teoriji dobi poseben pomen. S pojmom ideologije se npr. srečamo tudi, kadar gre za epistemološko vprašanje reflektivnosti oz. kritične pozicije diskurzivnega analitika in njegove objektivnosti. Diskurzivna teorija Laclaua in Mouffove je kritična do klasičnega koncepta ideologije, ker dekonstruira objektivnost in se, v nasprotju s tradicionalno kritiko ideologije, zaveda, da ne more ponuditi ideološko neoporečnih resnic. Kajti analitik je vedno že del določene diskurzivne formacije, znotraj katere je konstituiran kot subjekt (glej Howarth 2000: 122–125; Jørgensen in Phillips 2002: 186).

Kot smo že prej poudarili, je težava v togem pojmovanju in določanju konteksta. Relevantnost konteksta določi raziskovalec, ne da bi uokvirjeni kontekst pri tem postal objekt analize. »V/ večini raziskav KDA so predpostavke o oblastnih razmerjih uporabljane kot pogledi na analizirane diskurze (npr. 'oblast je negativna', 'politiki so manipulatorji', 'mediji so stroji za reproduciranje ideologije')« (Blommaert 2001: 15). Tyrwhitt-Drake (1999: 1087) zato ostro opozarja, da pripadniki KDA s tem vzpostavljajo lastno hegemonijo, saj želijo postati vratarji za dostop do resnice, kajti pogosto jih »bolj kot razkrivanje zanima razglašanje resnice« (Tyrwhitt-Drake 1999: 1088). Stubbs (1997) govori o problemu krožnosti, kajti raziskovalec je omejen s svojim védenjem, zato tekstu a priori pripisuje določen pomen. Argument je smiseln, saj KDA pravi, da je vsak tekst že sam po sebi ideološki. Fairclough (1994) bi Stubbsu verjetno odgovoril, da so nekateri teksti bolj ideološki kot drugi – npr. znanstveni tekst je po njegovem mnenju manj ideološki kakor medijski tekst, kar pa nedvomno ne reši zagate.¹⁴

Kljub vsemu je monopoliziranje resnice v nasprotju z reflektivnostjo kot epistemološko orientacijo, značilno za poststrukturalistično dediščino. Reflektivnost pomeni raziskovalčevo zavedanje lastnega družbeno-zgodovinskega odnosa do raziskovalnega predmeta, ki ga preučuje. Slembrouck (2005: 626–627) poudarja, da se raziskovalci znotraj KDA navezujejo na reflektivnost v dveh primerih. Reflektivnost najprej pojmujejo kot značilnost družb pozne moderne; tu je mogoče zaslediti vpliv Giddensove

14. Seveda je z navedeno Faircloughovo idejo mogoče polemizirati; glej npr. Jørgensen in Phillips (2002: 75).

in Beckove družbene teorije. Refleksivnost pa razumejo tudi kot pomembno za teorijo prakse. Če sledimo Bourdieuju, so posledica prakse dejanja družbenih subjektov in reprezentacije o njihovih dejanjih, ki jih subjekti pri tem razvijejo (glej Chouliaraki in Fairclough 1999: 9, 29). Vendar se KDA ne posveča načinom, s katerimi bi refleksivnost upoštevala pri analizi in interpretaciji podatkov. KDA namreč ne pojasni, kako naj refleksivnost deluje na vseh ravneh raziskovalnega procesa (Slembrouck 2005: 627; Jørgensen in Phillips 2002: 198).

Kljub omenjenim epistemološkim problemom se želimo ob koncu prispevka vrniti na nekatere teoretske koncepte obeh šol. Menimo namreč, da lahko njihova sinteza doprinese k teoretskemu in empiričnemu pristopu k analizi teksta.

7 Sklep: intertekstualnost, diskurz in hegemonija

Koncept hegemonije je skupen obema šolama. Gre za modificirano različico Gramscijevega koncepta, ki se ga pogosto zmotno navaja kot nadomestek koncepta ideologije. Seveda hegemonije nikakor ne smemo enačiti z ideologijo ali celo misliti, da je hegemonija zamenjava za koncept ideologije. Pri postmarksistih je hegemonija osrednji teoretski koncept. Predpostavlja necelost in odprtost družbenega in je zato mogoča le na področju, na katerem vladajo artikulacijske prakse. Odprtost družbenega je pogoj za vsako hegemonistično prakso, zato se hegemonistična formacija ne more opirati na specifično logiko ene same družbene sile (Laclau in Mouffe 1987). Pomembno je, da pri tem razumemo, da hegemonija ni dominacija ene družbene skupine nad drugo, temveč kontingenčno razmerje moči ali bolje – artikulacijskih praks. Fairclough (1992a: 93–100) pravi, da se dialektično razmerje med diskurzivnimi praksami in dogodki artikulira in reartikulira v določen diskurzivni red.¹⁵ Slednji je torej oblika trenutne artikulacije med diskurzivnimi praksami in dogodki. Pri tem gre, podobno kot pri Laclauu, za odprtost diskurzivnega reda in opustitev obeh Gramscijevih esencialističnih predpostavk.¹⁶ Tudi pri Faircloughu vedno obstaja možnost za reartikulacijo njegovih elementov. Diskurzivni red je torej vedno potencialno odprt za hegemonске boje. Fairclough v svojih poznejših delih koncept hegemonije neposredno prevzema od Laclaua in Mouffove (Chouliaraki in Fairclough 1999; Fairclough 2003), zato se pri pojmovanju hegemonije podobno kot onadva oddalji od dveh Gramscijevih esencialističnih točk.

Kombinacija teorije hegemonije in intertekstualnosti je lahko izjemno plodna. Diskurz je v tesni navezavi s konceptoma antagonizma in hegemonije, ki sta temelj razumevanja družbenih odnosov v DT in se povezuje z nezmožnostjo zaprtja družbe; ta se kaže kot nestalnost diskurzov, ki ga v danem trenutku konstruirajo. Laclau in Mouffe zagovarjata odprtost družbenega, saj so diskurzi vedno znova podvrženi antagonistični

15. Diskurzivni red je urejen niz oz. celota diskurzivnih praks, ki so v povezavi z določenimi družbenimi institucijami in odnosi med njimi. Hkrati ga tvori časovno sosledje diskurzivnih dogodkov.

16. Gre za Gramscijevo pojmovanje, da se subjekt konstituira na ravni temeljnih razredov in da se družbena formacija strukturira okrog enega hegemonskega središča (Laclau in Mouffe 1987: 120).

poziciji in možni reartikulaciji določenega hegemonskega razmerja. Kljub temu pa še vedno predvidevata možnost začasne fiksacije oz. točke prešitja. Edina razlika med Faircoughom in Laclauom oz. Mouffovo je pravzaprav v osredotočanju. Fairclough se bolj osredotoča na analizo fiksiiranih diskurzov oz. diskurzivnega reda, Laclau in Mouffova pa na kontingentnost oz. antagonistične odnose v družbi, ki privedejo do razpada začasno fiksiiranih diskurzov oz. struktur.

Ena od kritik DT je vezana prav na obravnavo artikulacije in reartikulacije družbenih elementov oz. diskurzov. Laclau in Mouffe se osredotočata predvsem na kontingenčnost ter odprtost diskurzov in identitet, zato spregledata dejstvo, da možnosti za spremembo niso vedno enake. Vsi vidiki družbenega namreč niso nujno enako odprti. V družbi imamo večinoma razmeroma zaprte in obstojne strukture ali konstrukte (spol, rasa, etnična pripadnost), ki jih avtorja na ravni teorije spregledata. V navezavi na fiksacijo določenega diskurza sicer vpeljeta Gramscijevo razlikovanje med objektivnim (*objective*) kot fiksiirano in političnim (*political*) kot dinamično dimenzijo strukture, vendar koncepta ostaneta obrobna in nerazdelana. Chouliaraki (2002: 93) pravi, da morata Laclau in Mouffe, če razvijata teoretski jezik, ki tematizira predvsem odprtost diskurzov, razvijati tudi pristop, ki bo tematiziral možnost relativnega zaprtja.

Ker menimo, da ima predpostavljjanje kontingence v politični praksi pozitivne emancipatorne učinke, bomo predvsem prvi del avtoričinega argumenta vzeli kot izhodišče plodnega združevanja KDA in DT. Menimo namreč, da je intertekstualna analiza uporabna prav na točki, ko se sprašujemo, kako preverjati spremembe v diskurzih, kako jih zaznati ter kako prepoznavati in analitično razmejevati različne diskurze. Različne artikulacije diskurzov razumemo kot dinamičen proces »izmenjave« delnih ali začasnih hegemonskih fiksacij in antagonističnih pozicij. Laclau in Mouffe ne razvijata analitičnega koncepta ali »metodološkega« orodja, s katerim bi preverjala, ali in kako se diskurzi spreminjajo, kadar nastopi antagonistična diskurzivna pozicija in morebitna reartikulacija hegemonije. In prav tako ne koncepta za preverjanje, ali, kako in kateri antagonizmi vplivajo na nespremenljivost diskurza. Zato prav na tem mestu stopi v ospredje Faircloughova operacionalizacija intertekstualnosti, ki s pomočjo jezikovne analize teksta omogoča celostno obravnavo fiksiiranega diskurza oz. diskurzivnega reda.

Pravkar smo nakazali, da je na tej točki treba vpeljati Faircloughovo predelavo koncepta intertekstualnosti, ki ga avtor povzema po Bahtinu in Kristevi. Heteroglosija, diskurz in žanr so trije koncepti ruskega jezikoslovca Mihaila M. Bahtina,¹⁷ ki jih prevzema KDA. Koncept heteroglosije Bahtin (2002) razdeli v eseju *Discourse in the novel*, kjer nastavi tudi prvo jezikoslovno teorijo ideologije, v kateri opozarja, da je vsaka raba jezika ideološka. Bahtin (1999) poudarja, da »diskurz« v sebi vedno nosi svojo zgodovino. Podobno v procesu svojega nastajanja tudi žanri vsrkavajo in preoblikujejo različne prvotne (preproste) žanre. Julia Kristeva, ki izhaja iz branja Bahtinovega pojasnjevanja heteroglosije in dialoškiosti,¹⁸ vpelje koncept intertekstualnosti. Inter-

17. Nekatera dela Mihaila Bahtina so bila objavljena pod imenom V. I. Vološinov, čeprav jih je menda napisal Bahtin ali pa je imel nanje zelo močan vpliv.

18. Bahtin poudarja, da se dialoškiost nanaša na soprisotnost dveh različnih glasov znotraj ene

tekstualnost oz. medbesedilnost »označuje ta prenos enega (ali več) sistema/sistemov znakov v drugega« (Kristeva 2005: 52). Pri tem pa »prehod od enega označevalnega sistema v drugega zahteva novo artikulacijo tetičnega – izjavne in denotativne položajskosti« (prav tam). Koncept intertekstualnosti torej Fairclough (1992a: 84) razume kot »značilnost tekstov, ki pomeni, da so teksti polni odlomkov iz drugih tekstov, ki so lahko eksplicitno razmejeni ali spojeni s prvotnim tekstom. Ta jih lahko asimilira, jim ugovarja, jih ironizira in tako dalje«.

Fairclougha (1992a, 1995a, 1995b) pa ne zanima zgolj intertekstualnost. Avtor koncept razširi in piše o interdiskurzivnosti. Ne zanima ga zgolj iskanje značilnosti teksta, temveč jim želi pripisati pomen, ki ga je mogoče smiselno interpretirati (Widdowson 2004: 147–148). Fairclough razvije obširen model, ki omogoča tako analizo intertekstualnih kot tudi interdiskurzivnih elementov tekstov in diskurzov, kar nam omogoča empirično preverjanje in analiziranje konstrukcije, artikulacije in reartikulacije določene diskurza. Kajti šele jezikovna oz. tekstovna analiza pokaže, ali se diskurzi, kljub antagonizmu ali dislokaciji strukture, sploh spremenijo ali pa ostanejo fiksni in stalni ter se vedno znova reartikulirajo v različnih družbenih okoliščinah. Ker intertekstualna analiza tudi posreduje med jezikom in družbenim oz. diskurzivnim kontekstom, s tem zapolnjuje vrzel med tekstom in kontekstom (Fairclough 1992b: 195), kar je eden ključnih pogojev za veljavnost analize.

Literatura

- Althusser, Louis (2000). Izbrani spisi. Ljubljana: *cf.
- Bahtin, M. Mihail (2002): *The Dialogic Imagination: four essays*. Austin: University of Texas Press.
- Bahtin, M. Mihail (1996): *Estetika in humanistične vede*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Bell, Allan, in Garrett, Peter (1998): *Media and Discourse: A Critical Overview*. V P. Garrett in A. Bell (ur.): *Approaches to Media Discourse: 1–20*. Massachusetts, Oxford: Blackwell Publishers.
- Berelson, Bernard (1952): *Content Analysis in Communication Research*. Chicago: The Free Press Publishers Glencoe Illinois.
- Blommaert, Jan (2001): *Context is/as Critique*. *Critique of Anthropology*, 21(1): 13–32.
- Burr, Vivien (1995): *An Introduction to Social Constructionism*. London, New York: Routledge.
- Chouliaraki, Lilie, in Fairclough, Norman (1999): *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Chouliaraki, Lilie (2002): »The Contingency of Universality«: Some Thoughts on Discourse and Realism. *Social Semiotics*, 12 (1): 83–114.

izjave. Če jezik razumemo dialoško, opazimo, da živimo v diverziteti jezikov družbene heteroglosije. Dialogizem torej nujno predstavlja način, s katerim konstruiramo pomen (Vice 1997: 45–46).

- Dijk, van A. Teun (1980): *Macrostructures: An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Dijk, van A. Teun (1985a): Introduction: Discourse Analysis as a New Cross-Discipline. V T. A. van Dijk (ur.): *Handbook of Discourse Analysis: volume 1: Disciplines of Discourse: 1–10*. London: Academic Press.
- Dijk, van A. Teun (1985b): Introduction: Discourse Analysis in (Mass) Communication Research. V T. A. van Dijk (ur.): *Discourse and Communication: New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication: 1–12*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.
- Dijk, van A. Teun (1993): Editor's Foreword to *Critical Discourse Analysis*. *Discourse and Society*, 4 (2): 131–132.
- Dijk, van A. Teun (1997): The Study of Discourse. V T. A. van Dijk (ur.): *Discourse as Structure in Process: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction Volume 1: 1–34*. London: Sage.
- Dijk, van A. Teun (1998a): *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.
- Dijk, van A. Teun (1998b): Opinions and Ideologies in the Press. V A. Bell in P. Garrett (ur.): *Approaches to Media Discourse: 21–63*. Malden: Blackwell Publishers.
- Dijk, van A. Teun (2001): *Critical Discourse Analysis*. V D. Schiffrin in dr. (ur.): *The Handbook of Discourse Analysis: 352–371*. Malden: Blackwell Publishing.
- Dijk, van A. Teun (2005): Contextual Knowledge Management in Discourse Production: A CDA Perspective. V R. Wodak in P. Chilton (ur.): *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis: Theory, Methodology, Interdisciplinarity: 71–100*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Fairclough, Norman (1994): *Language and Power*. London: Longman.
- Fairclough, Norman (1992a): *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman (1992b): *Discourse and Text: Linguistic and Intertextual Analysis Within Discourse Analysis*. *Discourse & Society* 3(2): 193–217.
- Fairclough, Norman (1995a): *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.
- Fairclough, Norman (1995b): *Media Discourse*. London: Arnold.
- Fairclough, Norman, in Wodak, Ruth (1997): *Critical Discourse Analysis*. V T. A. van Dijk (ur.): *Discourse as Social Interaction: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction Volume 2: 258–284*. London: Sage.
- Fairclough, Norman (1998): *Political Discourse in the Media*. V A. Bell in P. Garrett (ur.): *Approaches to Media Discourse: 142–162*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Fairclough, Norman (2003): *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. London, New York: Routledge.
- Fairclough, Norman (2005): *Critical Discourse Analysis in Transdisciplinary Research*. V R. Wodak in P. Chilton (ur.): *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis: Theory, Method and Interdisciplinarity: 53–70*. Amsterdam, Filadelfija: John Benjamins Publishing Company.
- Foucault, Michel (2000a): *Power: Essential Works of Foucault 1954–1984*. New York: The New Press New York.
- Foucault, Michel (2000b): *Zgodovina seksualnosti 1: Volja do znanja*. Ljubljana: ŠKUC.
- Foucault, Michel (2001): *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia Humanitatis.

- Fowler, Roger (1996): On Critical Linguistics. V C. R. Caldas-Coulthard in M. Coulthard (ur.): Text and Practices: Readings in Critical Discourse Analysis: 3–14. London: Routledge.
- Fowler, Roger, in Gunther Kress (1979): Critical Linguistics. V R. Fowler, B. Hodge, G. Kress, T. Trew (ur.): Language and Control: 185–213. London: Routledge and Kegan Paul.
- Hall, Stuart (1993): Encoding, Decoding. V S. Doring (ur.): The Cultural Studies Reader: 507–517. London: Routledge.
- Hodge, Robert, in Kress, Gunther (1988): Social semiotics. Cambridge: Polity press.
- Howarth, David (1995): Discourse Theory. V D. Marsh in G. Stoker (ur.): Theory and Methods in Political Science. 115–136. Basingstoke: Macmillan.
- Howarth, David (2000): Discourse. Buckingham, Filadelfija: Open University Press.
- Jäger, Siegfried (2001): Discourse and Knowledge: Theoretical and Methodological Aspects of a Critical Discourse and Dispositive Analysis. V R. Wodak in M. Meyer (ur.): Methods of Critical Discourse Analysis: 32–62. London: Sage.
- Jaworski, Adam, in Coupland, Nikolas (1999): Introduction: Perspectives on Discourse Analysis. V A. Jaworski in N. Coupland (ur.): The Discourse Reader. 1–44. London: Routledge.
- Jørgensen, Marianne, in Phillips, Louise (2002): Discourse Analysis as Theory and Method. London: Sage.
- Kress, Gunther, in Leeuwen, van Theo (2001): Multimodal Discourse: The Modes and the Media of Contemporary Communication. London: Arnold.
- Kress, Gunther, in Leeuwen, van Theo (1996): Reading Images: the Grammar of Visual Design. London: Routledge.
- Kress, Gunther; Leite-Garcia, Regina; Leeuwen, van Theo (1997): Discourse Semiotics. V T. A. van Dijk (ur.): Discourse as Structure and Process: Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction volume 1: 257–291. London: Sage.
- Kristeva, Julija (2005): Revolucija pesniškega jezika: razprave. Piran: Obalne galerije.
- Laclau, Ernesto, in Mouffe, Chantal (1987): Hegemonija in socialistična strategija: k radikalni demokratični politiki. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Laclau, Ernesto (1990): New Reflections on the Revolution of Our Time. London, New York: Verso.
- Leeuwen, van Theo (2005): Introducing Social Semiotics. London: Routledge.
- Philo, Greg (2007): Can Discourse Analysis Successfully Explain the Content of Media and Journalistic Practice? Journalism Studies, 8 (2): 175–196.
- Shapiro, Gilbert, in Markoff, John (1997): A Matter of Definition. V C. W. Roberts (ur.): Text Analysis for Social Sciences: Methods for Drawing Statistical Inferences From Texts and Transcripts: 9–34. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Simon, Roger (1982): Gramsci's Political Thought: An Introduction. London: Lawrence and Wishart.
- Slembrouck, Stef (2005): Discourse, Critique and Ethnography: Class-oriented Coding in Accounts of Child Protection. Language Sciences 27: 619–650.
- Spichal, Slavko (1999): Razvoj empirične komunikologije v ZDA. V S. Spichal (ur.): Komunikološka hrestomatija 2: v–xxviii. Ljubljana: FDV
- Steiner, Peter (1995): Russian Formalism. V R. Selden (ur.): The Cambridge History of Literary Criticism: Volume 8 – From Formalism to Poststructuralism: 11–32. Cambridge: Cambridge University Press.

- Stubbs, Michael (1996): *Text and Corpus Analysis: Computer-assisted Studies of Language and Culture*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Stubbs, Michael (1997): Whorf's Children: Critical Comments on Critical Discourse Analysis (CDA). V A. Ryan in A. Wray (ur.): *Evolving Models of Language: 100–116*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Titscher, Stefan in dr.(2000): *Methods of Text and Discourse Analysis*. London: Sage.
- Torring, Jacob (2005): *Discourse Theory: Achievements, Arguments, and Challenges*. V D. Howarth in J. Torring (ur.): *Discourse Theory in European Politics: Identity, Policy and Governance: 1–32*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Tyrwhitt-Drake, Hugh (1999): Resisting the Discourse of Critical Discourse Analysis: Reopening a Hong Kong Case Study. *Journal of Pragmatics*, 31: 1081–1088.
- Vice, Sue (1997): *Introducing Bakhtin*. Manchester and New York: Manchester University press.
- Weber, Max (2001): O sociologiji časopisa. V S. Splichal (ur.): *Komunikološka hrestomatija 1: 161–168*. Ljubljana: FDV.
- Weiss, Gilbert, in Wodak, Ruth (2003): Introduction: Theory, Interdisciplinarity and Critical Discourse Analysis. V G. Weiss in R. Wodak (ur.): *Critical Discourse Analysis: Theory and Interdisciplinarity: 1–34*. Hampshire, New York: Palgrave Macmillan.
- Widdowson, G. Henry (2004): *Text, Context, Pretext: Critical Issues in Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Wodak, Ruth (ur.) (1989): *Language, Power and Ideology: Studies in Political Discourse*. Amsterdam, Filadelfija: John Benjamins Publishing Company.
- Wodak, Ruth (2001): What CDA is About – a Summary of its History, Important Concepts and its Developments. V R. Wodak in M. Meyer (ur.): *Methods of Critical Discourse Analysis: Introducing a Qualitative Method: 1–13*. London: Sage.
- Wodak, Ruth (2002): Aspects of Critical Discourse Analysis. Dostopno prek: http://www.google.com/search?q=cache:MuVzLIUOyoQJ:www.uni-koblenz.de/~diekmann/zfal/zfalarchiv/zfal36_1.pdf+reading+analysis+utz+maas&hl=sl&ct=clnk&cd=2 (3. 2. 2008)
- Wodak, Ruth (2005): Preface: Reflecting on CDA. V R. Wodak in P. Chilton (ur.): *A New Agenda in (Critical) Discourse Analysis: Theory, Methodology and Interdisciplinarity: xi–xiii*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Žižek, Slavoj (1994): Introduction: the Spectre of Ideology. V S. Žižek (ur.): *Mapping Ideology: 1–33*. London, New York: Verso.

Naslov avtorice:

Andreja Vezovnik

Fakulteta za družbene vede,

Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana

e-mail: andreja.vezovnik@fdv.uni-lj.si